

РЕЦЕНЗИЯ

за труда на проф. Анна Чолева-Димитрова „Местни и родови имена от Царибродско, представен за защита като дисертация за присъждане на научната степен
Доктор на филологическите науки

Рецензент: акад. проф. д. ф. н. Михаил Виденов

1. *Кратки биографични данни за кандидатката.* Кандидатката проф. д-р Анна Чолева-Димитрова (по-нататък: АЧД) е родена през 1957 г. Завършила е специалността Българска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 1981 г. От 1983 до 1986 г. е редовна докторантка по ономастика в Института за български език при БАН „Проф. Л. Андрейчин“ с научен ръководител проф. д. ф. н. Йордан Заимов. През 1988 г. защитава образователната и научна степен „доктор“ с обемист труд на тема: „Местните имена в Радомирско“. Трудовият ѝ стаж преминава в Института за български език първоначално като филолог-специалист в Секцията по ономастика, а след това – научен сътрудник, доцент и професор. Сега е ръководителка на секцията и по съвместителство е и преподавателка в ЮЗУ „Неофит Рилски“. Владее в задоволителна степен френски, немски, руски, английски и полски език. Специализирала е в Германия (университетите в Регенсбург и Кил) и в Католическия университет в гр. Лувен, Белгия. Преподавала е по един семестър в университета на гр. Регенсбург и университета в Болоня, Италия. Била е ръководителка на 5-ма докторанти. Членка е на редица български и международни комитети по ономастика, гл. редактор е на сп. „Балканско езикознание“ (Linguistique balkanique), орган на Института за български език, член е на редколегията на сп. „Македонски преглед“.

Биографичните данни показват, че към защита на дисертация за получаване на най-високата научна степен се е насочило подготвено и школувано в областта на ономастиката лице. И това личи и от представения научен труд.

2. *Преглед на документите по процедурата.* Във връзка с молба на кандидатката за обсъждане и апробация на дисертацията директорката на Института за български език издава заповед № 105 (18.09.2018), с която

разширява еднократно първичното звено Ономастика, което заседава на 1.10.2018 г. и насочва труда към публична защита. Избрано е жури, което на свое заседание се конструира и избира рецензенти. Към документите на кандидатката са приложени протоколи на първичното звено и на Научния съвет на Института за български език, от които е видно, че трудът е бил единодушно приет като достатъчен за откриване на исканата процедура.

Ще обърна внимание на още един факт: Министерството на образованието и науката е въвело минимални национални изисквания за хуманитарните науки, респ. за филологията. В случая при защита на дисертация за степента “Доктор на науките“ нашата кандидатка АЧД събира с трудовете си по показатели от А до Д – 3670 точки при изисквани минимални само 200 точки. Кандидатката е автор на 4 книги и на 74 статии и доклади, публикувани в научни издания. Нейните трудове са цитирани в стотици изследвания на автори, работили в областта на ономастиката. АЧД е утвърден водещ учен в областта на ономастиката: трудовете ѝ са познати както у нас, така и в чужбина.

3. *Преглед на постиженията и приносите в дисертацията.* Това тук ще бъде направено по реда, предложен ни от самата дисертантка, т.е. по глави.

Първа глава. Първа група проблеми пред дисертантката – събиране на материала. От страниците на труда разбираме, че дисертантката не е имала възможност за по-дълго време да посети района на Царибродско и по класическия път да събере емпиричния материал от първа ръка – от местни осведомители. Сърбия е политизирала проблемите със Западните български покрайнини, придадени ѝ по силата на несправедливия Ньойски договор от 1919 г. Подвиг за дисертантката е, че е намерила начини все пак да посети за кратко време Цариброд, да се свърже с представители на местната интелигенция и да запише една част от материала по класическия начин. Основната част на корпуса обаче е взет от публикувани материали преди всичко в издаваното в гр. Ниш списание „Мост“, записвани от местни краеведи. Използван е и методът за интервюта с преселници, напуснали Царибродско в периода след Ньойския диктат. Такива преселници живеят и в столицата ни. Ще повторя, че събирането на материала за авторката е била извънредно трудна задача, с която тя се е справила с много находчивост по блестящ начин.

Изследването на материал, записван от преселници, е прилагано от български езиковеди за описание на диалектните особености на

останалите извън границите на днешна България български области (Р. Божков, Й.Н.Иванов, Бл. Шклифов и др.). Това е добра възможност, но тя крие подводни камъни, защото преселниците се поддават на влиянието на българския книжовен език и „модернизират“ речта си, което може да подведе изследователя и той да твърди необосновано, че има наличие на явления, които явно не са част от съответната система.

Такова, според мене, тук в частта за езика на Царибродско е посочването на якави форми, за които авторката твърди, че са налични в изследвания от нея район (с.43): *голям лещак, голяма нъива, голямо бранище, сялище, цървяни камик* и под. Лично мене не ме убеждава и препратката към такъв авторитет като акад. Ст. Младенов и неговата „История на българския език“ (1929). Понеже познавам из основи една част от Царибродския район (а именно Годечко), не мога да допусна, че царибродчанинът може да яка: би следвало да е *големо бранище*, т.е. с ударение върху окончанието на прилагателното. Още веднъж следва да бъдат проверени случаите, в които е записана група *ръ* от сонантичното *р*, защото моите наблюдения в Годечко показаха само група *ър* или сонантичност (повече примери от авторката могат да се видят на с. 44 от дисертацията).

Идеята да се илюстрират с топонимични примери езиковите особености на района е добро хрумване, но при работа с несигурен изходен материал (твърде често любителски записан от краеведи и журналисти) може да има разминаване и да се твърдят несъществуващи нища.

Авторката широко е използвала труда на Р. Божков „Димитровградският (царибродският) говор“, но той е построен върху несигурна основа – записи от преселници, дълго живели в други райони на България. Тази работа, ако бъде публикувана, ще се чете и от сръбски учени, а в нея не са посочени класическите трудове на Ал. Белич, П. Ивич и др. Не е използвана в достатъчна степен и моята книга за годечкия говор, от която колегата Р. Божков е вземал доста примери.

Втора група проблеми пред авторката: цел на изследването и приложени методи. Тук ще приведа многозначителен цитат: „Моята основна цел е да се представи по-цялостна картина на топонимната система в селищата от Царибродско, останали след 1919 г. извън българските държавни граници, което е осъществено само въз основа на относително точните тълкувания на онимите; посочването на езиковите

особености на названията – фонетични, морфологични, структурни и семантични модели (с. 17).

Ще добавя, че дисертантката убедително постига още една много важна цел: показва чисто българския характер на названията, не повлияни от сръбската система през изтеклите 100 години.

С голяма вещина са използвани всички известни на ономастиката методи на изследване: ономастичен анализ, словообразователен анализ, структурен анализ, статистически анализ. Широко е приложена етимологията и реконструкцията на системата (особено при анализа на личните и фамилни имена и прозвища).

Читателят на дисертацията остава с впечатление, че дисертантката познава задълбочено методиката на топонимичния анализ в европейската наука. Ще подчертая още една анализаторска страна: държи се сметка за съотношението *старинност~новост*, като се обръща особено внимание на старината. На тази тема са посветени много страници.

Царибродско е населявано още в дълбока древност и особени следи са оставили траките. Затова АЧД с основание отделя голямо внимание на тракийските остатъци в топонимията, към които трябва да прибавим и хидронима на основната водосборна артерия р. *Нишава* (от тракийското *snavissio* в значение „буйно течаща вода“). АЧД правилно подчертава, че хидронимите са най-консервативни, но търпят звукови изменения в съответствие с речта на по-късните заселници. С основание се е доверила на постановките в трудовете на акад. Вл. Георгиев, който е формулирал главните принципи за тълкуване на собствени и родови имена в тракийския език.

Съществена група проблеми се отнасят до анализа на топонимите. Той започва със структурата на названията. Авторката прави преглед на целия материал (3000 названия) и установява следните случаи: 1) топонимни композити тип: *голоребро, доброглед, средорек* и под., 2) топоними от старинни прилагателни по сложно склнение тип: *дебели дел, долни обреш, зелени вир* и под., 3) топоними от повелителна глаголна форма и съществително име тип: *палигорица, мучибаба* и под., 4) топоними от нарицателни същ. имена без суфиксни изменения тип: *брег, брес, брод, бука, врело* и под. (интересно е, че не са членувани), 5) описателни топоними, които са най-разнообразни и понякога доста дълги, срв. *десно кад пойдеш за Височку ржану* и под., 6) адйективни топоними тип:

гушавац, апостолова падина, бобенища, алдинска градина и под. Тук може да се говори и за универбизация.

Специално място е отделено на топонимообразуването, т.е. на словообразователните модели, характерни за Царибродско. Това е твърде важно, защото най-добре подчертава българския характер: всички словообразователни модели се срещат и в районите на другите български селища от вътрешността на страната – западни и източни.

Следващата изследователска стъпка е *анализът на лексикалните особености* на топонимите: старинни и редки диалектни думи, старинни лични имена, тракийски имена, имена от гръцки произход и т.н. Показани са задълбочени познания и тънко чувство за анализ.

Именно тук е намерено място под специално заглавие да се посочи изрично какво е вклиняването на сръбския език. Подчертано е, че „за последните 100-130 години сръбският език е оказал влияние, макар и твърде ограничено, върху топонимната система на Царибродско и другите западни краища“ (с. 57“. За читателя не е много ясно защо авторката говори за смесване на графичните системи. Това е особеност в подготовката на записвачите, а не е влияние на сръбския език. Дисертантката следва да поясни какво е влиянието на сръбския език в названия като *вунија, калуджере, джорджина поята* и под. (в Гodeч ги има същите названия, без той да е бил част от Сърбия през последното столетие).

Втората глава на дисертацията е сравнително кратка и е посветена на *семантичната класификация на топонимите*. Най-многобройни са названията от лични имена, от географски термини, от растителния и от животинския свят. Сравнително малко са названията от материалната култура, от митовете и легендите. Малко са названията и от етнимите. Това говори за културния кръгзор на населението и за чистотата на района в етническо отношение.

В специална точка дисертантката разглежда в сравнителен план онимните успоредици на Царибродско с други български райони: Берковско, Босилеградско, Ботевградско, Брезнишко, Врачанско, Годечко, Дупнишко, Кюстендилско, Монтанско,, Пернишко, Радомирско, Софийско, Трънско. Това е трудоемка професионална работа, но на читателя му се поднасят прегледни таблици и той може бързо да се ориентира, че съществена разлика в структурата и семантиката на названията няма. Няма съществена разлика и с топонимните системи на

славянските страни на запад от България. Главата завършва с вярно направени изводи: „На практика топонимните данни потвърждават единството на българския език, въпреки късните влияния, които е изпитал, и въпреки агресивната политика, която му е била наложена от съседите“ (с. 95). Ще подчертая, че дисертантката се е опазила от политиканстване, т.е. спазила е изискването на научния стил.

Третата глава на дисертацията е *речник* на местните имена от Царибродско. Съдържа около 3000 единици. След всяко название се съобщава какво е именувано и му се прави етимологичен анализ. Дисертантката е показала завидна осведоменост: отлично познава топонимичните проучвания на авторите, работили преди нея. Ако даденото название е тълкувано вече, то тук тя привежда къде е направено това. Прегледах речника и не открих спорни етимологии: анализите са направени много внимателно и вещо.

Четвъртата глава е посветена на родовите имена от Царибродско: лични бащини и фамилни. Подчертава се със съжаление, че у нас не сме създали традиция да анализираме тази област от езиковото творчество на хората. Изследването на АЧД в много отношения е пионерско. Направени са наблюдения и върху прякорите и прозвищата. Подчертано е, че родовите имена в Царибродско стават названия на махали, а махалите дават жителски имена на обитателите си. Такава е схемата и в Годечко, за която съм писал и аз (Сб. в чест на акад. Ив. Дуриданов, 2005 г.).

В дисертацията са разгледани 545 родови имена. Най-напред са проследени словообразователните им модели (суфиксите *-ев, -ин(ини), -ов, -евци, -овци, -ар(йе)*), а след това – семантичните групи, т.е. мотивиращата семантика (земята, етническата принадлежност, качествата, особеностите на характера, физическите данни, музикалните инструменти, растенията и т.н.).

В изводите е казано: „от приложения сравнителен материал – родови имена от Радомирско, също в Западна България, е видно, че антропонимните системи са изключително близки, говорят за очевидна идентичност. Словообразователните модели (*-ов, -овци, -ин, -инци*) потвърждават хипотезата, че и до ден-дневен родовите имена са съхранили българския характер на изследваната антропонимна система“ (с. 308).

* * *

Направеният внимателен прочит на дисертацията на АЧД ми дава основание за следните изводи и заключения:

1. Дисертантката е събрала по всички възможни начини огромен топонимичен материал (3000 единици) за един насилствено откъснат от България район, подложен на всевъзможни опити за дебългаризиране. Тази идея да се изследва Царибродско трябва високо да се оцени и да се приветства.

2. Дисертантката е събрала огромно количество лични и родови имена (545 единици) и е показала връзката им с българската именна система: те са част от нея.

3. Дисертантката е показала висока научна осведоменост: тя познава в детайли всички топонимични методики и всички наши и чужди публикации.

4. Показана е отлична ерудиция, която проличава най-вече в детайлните етимологии.

5. Авторката прави научен принос не само с оригиналния материал, а и с умението си да го разгледа на фона на топонимичните приноси, направени за други наши и общославянски региони. Този сравнителен подход трябва да бъде високо оценен.

6. Дисертантката е създала оригинален модел за подобни топонимични изследвания, който ще бъде използван от нейните последователи.

7. Авторката убедително показва българския характер на топонимичната и родовата система в Царибродско.

В границите на изискванията по процедурата заявявам, че авторефератът на дисертацията напълно отразява нейното съдържание.

От направения прочит на дисертацията на проф. д-р Анна Чолева-Димитрова „Местни и родови имена от Царибродско“ съм убеден, че трудът напълно отговаря на изискванията за присъждане на авторката на научната степен „Доктор на филологическите науки“. Предлагам на Научното жури да гласува единодушно това заключение.

София, 5.11.2018 г.

Рецензент:

Акад. проф. д.ф.н. Михаил Виденов